Om uwen dorst
Doet zooals hem
Bier
Hougaerde
der
Oude Brouwerij
Tomsin
Vraagt
een
onnamaakbaar
220
HOUGAERDE
der oude brouwerij TOMSIN

Conflictueus genot en botsende beelden

Hoe de biercultuur in Vlaams-Brabant vorm kreeg in de periode 1880-1940

Annelies Tollet

Hoewel pils sinds de tweede helft van de twintigste eeuw massaal gedronken wordt, is vandaag de dag artisanaal bier of *craft beer* populair. Internationaal wordt er zelfs van *craft beer revolution* en *microbrewery movement* gesproken.[1] Wat de mensen achter deze beweging bindt, is hun liefde voor het kleinschalige artisanaal gebrouwen bier en een kritische houding ten opzichte van grootschalige en industriële producenten, zoals AB-Inbev. België met haar vele biersoorten speelt daarin een bijzondere rol. Buitenlanders staan steeds opnieuw verbaasd over de diversiteit van de Belgische bieren en geraken er niet over uitgepraat op podcasts en blogs. Amerikaanse brouwers spreken met respect over lambiek, kriek en geuze, als ware het een religie.[2] Bier is een populair genotsmiddel en die appreciatie zie je vandaag de dag ook bij Belgen. Ze zijn trots op hun rijke biercultuur en lokale bierliefhebbersorganisaties dragen een positief imago uit van dit product.[3]

Niet alleen associëren we bier met vakmanschap, traditie en dichten we het wel eens gezonde eigenschappen toe. Ook het kleinschalige, artisanale en lokale karakter speelt een belangrijke rol. We beschouwen het product zelfs als deel van wie we zijn, zoals bijvoorbeeld in de provincie Vlaams-Brabant. Die pakt geregeld uit met toeristische initiatieven om het streekgebonden en traditioneel imago van bier te verspreiden, hoewel de aanwezigheid van brouwerijen in het dagelijks leven drastisch verschilt met de vorige eeuwen. Ook andere Vlaamse regio's zetten in op bier als een streekeigen product. Deze schijnbaar vanzelfsprekende vereenzelviging met deze drank leidde tot de vraag hoe de inwoners uit de regio's die sinds 1995 Vlaams-Brabant en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest vormen, in de voorbije twee eeuwen zijn omgegaan met de productie, distributie en consumptie van alcohol. In welke mate werden streekgebonden culturele identiteiten door deze praktijken gevormd, aangepast en overgeleverd? Op welke manier evolueerde de beeldvorming rond alcoholische dranken en meer in het bijzonder

1 T. Naylor, 'The craft beer revolution: how hops got hip', *The Guardian*, https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2014/aug/13/craft-beer-revolution-hops-brewers-flavours (15 april 2018); C. Garavaglia, J. Swinnen (red.), *Economic Perspectives on Craft Beer. A Revolution in the Global Beer Industry* (Cham 2018); C. Tremblay, V. Tremblay, 'Recent Economic Developments in the Import and Craft Segments of the US Brewing Industry', in: J. Swinnen (red.), *The Economics of Beer* (Oxford 2011); G.R. Carrol, A. Swaminathan, 'Why the Microbrewery Movement? Organizational Dynamics of Resource Partitioning in de U.S. Brewing Industry', *American Journal of Sociology*, 106:3 (2000).

2 'The Belgian smaak podcast', *Belgian Smaak*, http://www.belgiansmaak.com/belgian-smaak-podcast/ (15 april 2018); *Brussels beer city*, https://www.beercity.brussels/ (15 april 2018); 'Beer sessions radio', *Heritage radio network*, http://heritageradionetwork.org/series/beer-sessions-radio-tm/ (15 april 2018).

3 In Vlaanderen zijn er in de verschillende provincies een veertigtal verenigingen van bierproevers actief. Zij organiseren activiteiten zoals proeverijen en evenementen waarin (Belgisch) bier centraal staat. De missie van hun koepelorganisatie Zythos: de Belgische biercultuur te waarderen.

Foto links: affiche met reclame voor de brouwerij Tomsin uit Hoegaarden (Albert Guilluy)

bier en jenever? Hoe werd die zichtbaar? Dit leidde tot het onderzoeksproject en de publicatie *Vlaams-Brabant drinkt. Tweehonderd jaar bier- en jenevercultuur*. De publicatie biedt een breed cultuurhistorisch narratief voor de geschiedenis van de bier- en jenevercultuur. Dit artikel focust vooral op bier en een aantal tendensen die een belangrijke invloed uitoefenden op onze hedendaagse blik. De periode 1880-1940 was daarbij cruciaal. Het was een tijd waarin de reputatie van Belgisch bier onder druk kwam te staan, maar ook van vernieuwing en grote verandering in de brouwerijsector. Tijdens de belle époque en het interbellum werd ons collectief geheugen aan een rijke biercultuur gevormd. Het artikel is gebaseerd op eigen onderzoek en de publicatie *Vlaams-Brabant drinkt* die daaruit voortvloeide.

Een korte geschiedenis van bier 1880-1940

Generaties lang produceerden Belgische brouwers bieren waarvan het productieproces werd doorgegeven van vader op zoon of van meester op leerling. Het productieproces was afhankelijk van de seizoenen, spierkracht en empirische kennis. Deze traditionele werkmethode zorgde voor specifieke smaken. Zo verwijderden heel wat Leuvense brouwmeesters de wortelkiemen van mout niet, zodat het bier een bittere biersmaak en soms een pertinente grasgeur had. In de brouwerijen stonden de brouwketels op een open vuur waardoor het moutbeslag al eens kon aanbranden. Dat gaf eveneens een specifieke smaak. De smaken van de brouwsels waren niet stabiel, omdat men nog onvoldoende wetenschappelijk inzicht had in het brouwproces. Bovendien waren al deze bieren troebel en afhankelijk van de streek domineerde een andere biersoort. Typisch voor de regio Brabant waren de lambiek, faro, peeterman, Diests bier, Leuvens en Hoegaards witbier. Dit waren allemaal bieren van hoge of spontane gisting. De Belgische brouwers hielden vast aan tradities en de consument vond het goed zo.

Foto van de Diestse brouwerij De Brouwketel van Ed. Duysters, omstreeks 1909 (KADOC-KU Leuven)

Tijdens de belle époque en het interbellum kwam daar verandering in. De industrialisering van de brouwerijsector kwam in het midden van de negentiende eeuw stilaan op gang en de wetenschap deed officieel zijn intrede. Er weerklonk ook kritiek op de 'oude' bieren zoals peeterman of lambiek. Dankzij de toegenomen wetenschappelijke kennis, kregen onderzoekers meer inzicht in brouwprocessen. Wat eerst als typisch werd bestempeld, zoals een gebrande smaak, beschouwden wetenschappers nu als fouten. Ze toonden zelfs aan dat er met ingrediënten gesjoemeld werd. De publieke opinie nam die kritieken over en de reputatie van de Belgische bieren geraakte tegen het einde van de negentiende eeuw onder druk. Wie het zich kon permitteren, dronk bijgevolg andere en betere bieren. De ingevoerde Duitse lage gistingsbieren en Engelse hoge gistingsbieren speelden graag in op deze vraag naar een beter product. Deze bieren wisten de consument te verleiden met hun smaken en kwaliteit. De populariteit van deze importproducten hield de brouwers bezig en maakte hen ongerust. Ze wilden graag zelf in staat zijn om die biersoorten de produceren. Daarom werden er vanaf 1880 brouwscholen opgericht. In combinatie met de toegenomen wetenschappelijke kennis en technologische vernieuwingen leidde dat tot een verandering van de brouwerijsector. Belgische brouwers waren vanaf dan ook in staat om Duitse en Engelse bieren te produceren en ze verrijkten zo hun gamma met diverse biersoorten. Het leidde tot onderlinge concurrentie, de opkomst van reclame en een bloeiende biercultuur.

Tijdens de belle époque en het interbellum speelden bier en samen drinken een belangrijke rol in het dagelijks leven en groeide er een besef dat dit een deel uitmaakte van de lokale cultuur. De opkomst van toerisme en heemkunde droeg bij tot deze gedachte. Tegelijkertijd was het een tijdperk waarin alcohol in een slecht daglicht kwam te staan onder invloed van een breed gedragen anti-alcoholbeweging. Die ontwikkelde een negatief discours over cafés en drank.

Dokters beschouwden de drank als een van de belangrijkste oorzaken van de ontwrichting van de maatschappij

De term 'alcoholisme' deed in het midden van de negentiende eeuw zijn intrede en verbond dronkenschap met een sociaal probleem. Vooral de sterkedrank jenever was een probleem. Dokters beschouwden de drank als een van de belangrijkste oorzaken van de ontwrichting van de maatschappij. Dit denken geraakte in zwang in de jaren 1840 toen gezocht werd naar de oorzaken van de ernstige sociale crisis in België. Onderzoekers die polsten naar de reden waarom een grote groep van de arbeiders zo zwaar getroffen was, kwamen tot de vaststelling dat het aan hun 'onverantwoorde levensstijl' lag. Zou de arbeider minder jenever drinken, dan had hij meer geld om van te leven. Dus werd in 1879 in België de eerste anti-alcoholbond opgericht: de *Association belge contre l'abus des boissons alcooliques*. De initiatiefnemers, voornamelijk artsen, pleitten voor matiging omdat ze

wisten dat volledige onthouding niet mogelijk was. Vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw kwam er zelfs een heuse anti-alcoholbeweging op gang.[4]

In 1884 veranderde de eerste Belgische anti-alcoholbond haar naam in *Ligue Patriotique contre l'alcoolisme* of de Vaderlandsche Bond tegen Alcoholisme. Deze trachtte iedereen aan te spreken, ongeacht de religieuze of politieke voorkeur. In 1898 telde de bond ongeveer 3.300 leden en vanaf toen nam het aantal bonden en subverenigingen toe. Vooral artsen, advocaten en onderwijzers namen initiatief in de strijd tegen alcohol. Naast de onafhankelijke organisatie bestonden er ook katholiek gezinde bonden waarvoor in 1903 de Federatie der Katholieke Matigingsbonden werd opgericht. Ook socialistisch geïnspireerde groepen werden opgericht. In 1898 richtte de Belgische Werkliedenpartij de *Ligue socialiste antialcoolique belge* op met de socialistische Emilie Vandervelde als trekker. In 1911 bestonden er in België vijftien federaties die samen ongeveer duizend anti-alcoholverenigingen telden. Er bestonden zelfs onthoudersbonden voor specifieke doelgroepen. Die waren lokaal actief. Vooral kinderen bleken een populaire doelgroep omdat hen al vroeg de matigingsgedachte kon worden bijgebracht.[5]

4 A. Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt*, 50-51.

5 In Vlaams-Brabant blijken de schoolbonden goed vertegenwoordigd. De leden zijn tussen de 12 en 14 jaar en treden toe rond de tijd van hun communie. In hun 'aannemingsfeest' leggen ze de onthoudersgelofte af in het bijzijn van hun ouders, de rest van de kinderen, de gemeentelijke gezagdragers, enzoverder. Ze beloven geen enkele sterkedrank te nuttigen tot de leeftijd van 20 jaar en worden daarvoor beloond met een diploma.

Diploma van de Belgische Schoolbond tegen Alcoolisme, 1897 (KADOC-KU Leuven)

Foto van café In den Ouden Tijd in Kortenberg, 1932 (Erfgoedhuis, Kortenberg)

De politieke elite was er vast van overtuigd maatregelen te treffen om het alcoholisme uit te roeien. Vanaf de jaren 1880 werden er op regelmatige basis wetten en reglementen uitgevaardigd om het aantal cafés in te dijken. In 1889 werd bijvoorbeeld het vergunningsrecht ingevoerd waardoor nieuwe cafés die alcohol schonken een vergunning van 60 tot 200 frank moesten betalen. Het orgelpunt van de wetgeving was de wet-Vandervelde uit 1919. Die verbood de verkoop en het verbruik van sterkedrank in publieke plaatsen, zoals herbergen. De distributie voor privaat gebruik in een winkel bleef toegelaten zolang er een minimum van twee liter werd verkocht. De achterliggende gedachte was dat alcoholisten deze grote hoeveelheid niet konden betalen. In 1912 waren er in België nog 219.405 cafés. Dat aantal was in 1925 gedaald naar 120.269. In welke mate de alcoholwet daarin een rol speelde, is niet helemaal duidelijk.[6]

6 A. Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt*, 81.

Beeldvorming speelde in deze tijd een steeds belangrijkere rol binnen communicatie en in de periode 1880-1949 werden heel wat meningen en visies verkondigd over de productie, de verkoop en het drinken van alcohol. Deze tendensen deden zich niet alleen voor in Vlaams-Brabant, maar in heel Vlaanderen. De spreekbuizen en communicatiemiddelen van de brouwers, de cafébazen, de anti-alcoholbonden en het opkomend toerisme bieden de onderzoeker een unieke blik op deze periode. Aan de hand van kranten en prentbriefkaarten krijg je verschillende en soms ook botsende invalshoeken op de geschiedenis van bier.

De pils breekt door

Le Petit Journal du Brasseur/Het Kleine Brouwersblad is zonder twijfel een van de rijkste bronnen voor de geschiedenis van de Belgische biercultuur. Het blad was nauw verbonden met de Association Générale des Brasseurs Belges (°1869), een organisatie die een antwoord wou bieden op de uitdagingen van de brouwers in het midden van de negentiende eeuw. De brouwers maakten zich zorgen over de toename van de consumptie van jenever door arbeiders en de burgerij die graag het Duitse lage gistingsbier, namelijk de drank die we nu kennen als pils, dronken. De traditionele Belgische bieren van hoge- en spontane gisting, zoals lambiek, faro en witbier gingen er daarentegen volgens kenners in kwaliteit op achteruit. In het laatste kwart van de negentiende eeuw hadden Belgische brouwers geen al te beste reputatie en daar moest iets aan worden gedaan. De Association verklaarde zichzelf als de ombudsdienst van de Belgische brouwers. Haar spreekbuis was eerst de *Revue des bières, des vins et des alcools. Organe officiel de l'Association Générale des Brasseurs* (1875), daarna *Le Petit Journal du Brasseur/Het Kleine Brouwersblad (1893-1993)*.

De traditionele Belgische bieren van hoge- en spontane gisting, zoals lambiek, faro en witbier gingen er daarentegen volgens kenners in kwaliteit op achteruit

Het blad publiceerde over een brede waaier van thema's: van technische aspecten zoals brouwtechnieken, machines en chemie tot politiek, de brouwersverenigingen en het brouwonderwijs.[7] Er verschenen biografieën van belangrijke brouwers en de verslagen van de vergaderingen van de Association werden vrijgegeven (1903-1914). Na de oorlog berichtte het over oorlogsschade, maar even goed over feesten en jubilea van brouwerijen.[8] Ook over accijnzen en onderlinge concurrentie werd bericht, onderwerpen die de brouwers in deze tijd sterk bezighielden. Het wetsvoorstel om de accijnsberekening van bier te veranderen, ingediend door het katholiek kamerlid en de Kortrijkse brouwer Tack in 1884, illustreert dit. Hij stelde voor om de productie van lage gistingsbieren voordeliger te maken. De accijnsberekening gebeurde toen nog volgens een wet uit 1822 die was gemaakt op maat van de productie van hoge gistingsbieren. De aanpassing van die wet was volgens Tack hoognodig. De Nederlanders hadden de wet in 1867 aangepast en daar bleek het effectief: er werd beter bier geproduceerd. De toename van export van Nederlands bier naar België nam toe. Met deze nieuwe wet hoopte Tack om in concurrentie te treden met het steeds meer geïmporteerde Duitse bier. In 1885 stemde de Association met het wetsvoorstel in en maakte het daarmee voor Belgische brouwers goedkoper dan voordien om lage gistingsbieren te produceren.[9] De wet betekende niet alleen het begin van een onomkeerbare beweging binnen de Belgische brouwerijnijverheid en biercultuur, er ontstond ook een breuk tussen de brouwers van hoge en lage gistingsbieren.

7 De Association stimuleerde de ontwikkeling van brouwonderwijs. In 1887 openden scholen in Gent en Leuven. De opleiding van ingenieur-brouwer aan de *Ecole Supérieure d'Agriculture van de Université catholique de Louvain* kwam er op initiatief van de Assocation.

8 A. Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt. Bier- en jeneverculturuur sinds 1800* (Leuven:2015) 53; H. Van Royen, 'Brouwerijtijdschriften als bron voor het lokale brouwerijverleden', *Heemspiegel. Tweemaandelijks informatietijdschrift rond alle aspecten van lokale geschiedenis*, 17: 2 (1996) 5; H. Van Royen, 'Tussen persoonlijk en algemeen belang. Een evolutieschets van de georganiseerde belangenverdediging van de brouwers in België', in: J. Art, L. François (red.), *Docendo discimus: Liber amicorum Romain Van Eenoo* (Gent 1999) 959-960.

9 H. Van Royen, 'Tussen persoonlijk en algemeen belang', 959-960; A. Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt*, 62; H. Van Royen, 'Brouwerijtijdschriften als bron voor het lokale brouwverleden', 6-7.

1re Année. 1er Juillet 1893. N° 1.

Tous pour un. Un pour tous.

L'ORGANE

Journal des Cabaretiers, Cafetiers, Liquoristes, Brasseurs et Propriétaires de maisons de commerce, de l'arrondissement de Bruxelles.

Een voor allen. Allen voor een.

Orgaan der Herbergiers en Drankslijters

Prix de l'abonnement : **Un franc**, pour le 1er trimestre.

Abonnements prijs : **Een frank**, voor den 1ste trimester.

Prix des annonces : La petite ligne . . . . . fr. 0.30 ; Réclames, la grande ligne . 2.00 ; Annonces permanentes, à forfait.

Prijs der aankondigingen : Den regel . . . . . fr. 0.30 ; Reklamen, grooten tekst . . 2.00 ; Bestendige aankondigingen bij overeenkomst.

Tout ce qui concerne le Journal, doit être adressé à M. J. PAULUS, rue Delcourt, 17, Saint-Gilles. — Directeur.

Brieven of mededeelingen te sturen aan den Heer J. PAULUS, Delcourtstraat, 17, St-Gillis. — Bestuurder.

A NOS LECTEURS

Dans son assemblée générale du 16 juin dernier, la Ligue des cabaretiers bruxellois a décidé la fondation d'un journal appelé uniquement à défendre la cause et les intérêts des cabaretiers.

Notre programme est ainsi clairement délimité et nous aurons à cœur de l'accomplir.

Le premier but à atteindre, celui qui a été la raison-mère de la création de toutes nos Ligues, c'est l'abolition du droit de Licence.

Dans de nombreux articles, dans d'éloquents discours, nos amis ont fait ressortir toutes les injustices, toutes les iniquités de cette loi.

Son inconstitutionnalité a été démontrée d'une manière péremptoire et nous ne croyons pas devoir revenir sur toutes les excellentes raisons, sur tous les motifs justes et sérieux qui ont été donnés pour prouver que le retrait de la loi s'impose. Celle-ci n'a pas répondu à l'attente de ses auteurs. Elle fut votée comme mesure de guerre contre l'alcoolisme et la consommation de l'alcool a augmenté dans de notables proportions. Elle a eu un résultat certain : la ruine d'un grand nombre de petits cabaretiers, la misère pour un grand nombre de veuves qui, mises dans l'obligation d'abandonner leur commerce se voyaient enlever leur unique gagne-pain.

Des exemples, on en a cité par centaines.

Nous signalerons tous les actes d'injustices et d'arbitraires que nos lecteurs voudront bien nous faire connaître et nous poursuivrons avec une nouvelle vigueur la campagne contre le droit de licence dont le maintien est absolument impossible.

L'institution du droit de licence a été une première mesure prise contre les cabaretiers. Dans l'esprit de ses auteurs d'autres doivent la suivre.

Un groupe de personnages qui, sous prétexte d'anti-alcoolisme et de sauvegarde sociale, ne cherchent qu'à se procurer de bonnes petites sinécures et de grasses prébendes, est parti en guerre contre nous. Pour ces Don Quichotte nous sommes les pelés, les galeux, la cause de tous les maux. A les entendre nous conduisons le Pays à sa perte, la Belgique aux abîmes! Brrr....!

Heureusement que la Ligue anti-alcoolique veille et que de son sein vont surgir les sauveurs de la Patrie.

Au cabaret ils opposent le café populaire et, tout en sablant le champagne pour lequel ils ont un faible, ils font débiter au peuple des tisanes et la boisson favorite des vieilles femmes.

C'est ainsi qu'ils font régénérer le pays !

A toutes les sottes accusations, à toutes les calomnies de ces gens nous ne répondrons que par le bon rire de Rabelais et secouant notre bedaine nous nous contenterons de dire : Farceurs, va !

Nous discuterons sérieusement les moyens propres à enrayer l'alcoolisme, lorsque la question sera portée sur le terrain du raisonnement et qu'on abandonnera le système des attaques ineptes et méchantes, pour s'occuper uniquement de l'étude d'une solution véritablement pratique et sauvegardant tous les intérêts.

Les intérêts des cabaretiers sont aussi respectables que ceux de n'importe quelle catégorie de commerçants et nous ne saurions tolérer un seul instant qu'on y porte atteinte.

Partout où il y aura lieu de les défendre, nous serons là, et aucun effort ne nous coûtera pour soutenir une cause loyale et juste.

Nous allons nous mettre à l'œuvre et certain du concours dévoué de tous nos amis, nous continuerons la propagande si activement commencée par nos réunions et nos meetings pour obtenir la justice qui nous est due.

Nous ne ferons pas de politique. Celle-ci est bannie du programme de nos Ligues.

En période électorale, nous appuierons, sans aucune préoccupation de parti, les hommes qui s'engageront à défendre nos intérêts et qui n'admettent pas que l'on écrase les cabaretiers en violant la Constitution et la liberté du commerce.

A eux notre confiance, à eux nos votes.

Le Secrétaire de la Ligue des Cabaretiers,

H. VANDEN BROECK.

Het Vergunnings-recht !

In geen land ter wereld, bestaat er een wet, zóó hatelijk, zoo onrechtvaardig, als wel de wet op het vergunnings-recht, in ons zoo gezegd vrij België.

Wij zullen trachten in eenige breede trekken, de ongrondwettelijk derzelve te doen uitschijnen, in de overtuiging hier door de oogen te zullen openen aan hen, die ondanks alles, toch maar immer voort gaan deze wet goed te noemen.

Het is door elkeen gekend, dat men aan hooger hand behoefte gevoelde het misbruik van sterke dranken te keer te gaan. Indien zulks de *ware reden* is, die onze wetgevers deden besluiten, ons de chineezerij op te dringen der 200 franken voor elke nieuw geopend wordende herberg, hebben wij er niets tegen in te brengen, ingeval echter hun doel bereikt is, en den verkoop van sterke dranken wezenlijk is verminderd.

Maar... er is een maar bij !

Wordt er thans minder genever gedronken ?

Wel in tegendeel, want het verbruik, is sedert het toepassen der wet, toegenomen met een totaal van meer dan *zeven miljoen hectoliters* of *zeven honderd miljoen liters* in drij jaar !!!

Volgens officieele opgaven, is het getal herbergen van 180,000 bestaande vóór de vegunnings wet, gedaald tot 158,000. Bijzondere onderzoeken hebben echter bewezen, dat het getal herbergen geklommen is, dat er duizenden zijn die in 't geheim sterken drank verkoopen, en noch patent noch vergunnings recht betalen. En al waren nu de officieele cijfers juist, bewijst zulks dan nog niet ten volle, dat het den drinker onverschillig is, of hij tien borreltjes in tien verschillige huizen drinkt, dan wel ditzelfde getal in een of twee? Wat kan het hem schelen, hoe of waar hij genever verkrijgen kan, als hij zijnen drift maar kan voldoen. Ware er geene enkele herberg meer, hij zou zich genever aanschaffen bij apotheker of drogist, en zich te huis, aan den drank overgeven.

Ten andere, de toepassing der wet, wordt op schandige onrechtvaardige wijze gedaan. Zoo betaald een verkooper van 50,000 liters, 200 frank, en moeten er ook 200 fr. betaald worden door hen, die slechts 500 liters per jaar aan den man brengen.

Uit dit alles blijkt dus, dat de wet gansch haar doel mist, geenszins beantwoordt aan de verwachting van den wetgever, wel integendeel, en op alle punten mank gaat aan eerlijkheid en goede trouw.

Zij moet en zal dus verdwijnen. Dat de oude herbergiers zich wel doordringen van ditgene, dat bij hun overlijden, of uitscheiding van handel, de 200 franken moeten betaald worden door hunne kinderen, en indien zij zich niet met de jongere vereenigen, er binnen een twintigtal jaren geen enkele herbergier meer zijn zal, die de vergunningswet niet betalen zal.

Afschaffing, radikale afschaffing dient er dus geëischt te worden, en daarom is het noodig dat elkeen, zonder onderscheid van politieke denkwijze, zich aansluite bij den reeds zoo machtigen bond der her-

Krant L'Organe, het orgaan voor de herbergiers en drankslijters uit Brussel, 1893 (Universiteitsbibliotheek, Leuven)

De eersten die lage gistingsbieren brouwden, deden dit al voor 1885 en dat waren de Brusselse brouwerijen Vandenheuvel en Bavaro-Belge. In 1880 brachten ze naast hun traditionele hoge gistingsbieren een Duits lage gistingsbier op de markt: *Petite Bavière* of klein Beiers bier. Na de wet van 1885 namen meer brouwers initiatief, zoals de Leuvense brouwerij Artois en Wielemans-Ceuppens in Brussel. De populariteit van het lage gistingsbier brak maar pas goed door na de Eerste Wereldoorlog, in de nasleep van de Duitse bezetting. Het leidde echter tot een breuk tussen brouwerijen van hoge gistingsbieren en brouwerijen die ook lage gistingsbieren produceerden. De eerste groep beschuldigde de tweede van verraad van de tradities en het vakmanschap. Deze traditionele brouwers beschouwden hun hoge gistingsbieren als superieur. Het schisma tussen de twee groepen vertaalde zich in twee beroepsorganisaties waarbij het Consortium van Belgische Brouwers de producenten van lage gistingsbieren vertegenwoordigde. In 1925 telde deze groep 24 brouwerijen. Het Consortium van de Belgische brouwers van hoge gistingsbieren voerde strijd tegen wat zij vonden dat de lobby van de lage gistingsbedrijven was.[10] Een echo van dit conflict weerklinkt vandaag in het verzet van de microbrouwerijen tegen de industriële grootmachten van de brouwindustrie.

10 P. Van Der Hallen, *Industrial dynamics in the food industry (1890-1940) in an era of technological transition* (Leuven, 2011) 244, 246, 247.

Gaandeweg geraakten brouwers overtuigd van het positieve effect van reclame zoals logo's, merken en een aantrekkelijke verpakking

Onderlinge concurrentie en het belang van publiciteit

Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw geraakte de bierindustrie steeds meer in de ban van de noodzaak van reclame. De vraag naar luxegoederen steeg en handelaars en producenten probeerden een zo groot mogelijk deel van de groeiende markt te veroveren. Om op die expanderende en alsmaar competitievere markten banden met de consumenten te smeden, zagen producenten en handelaars zich genoodzaakt om te adverteren. Niet alleen naamsbekendheid, maar ook de associatie van het product met positieve waarden, beelden en verwachtingen was het doel. Traditioneel wisten brouwers zich verzekerd van hun afzet door een eigen netwerk aan cafés in de nabijheid van de brouwerij. Ze ontwikkelden ook vaak hun eigen manieren van klantenbinding en naamsbekendheid door de organisatie van evenementen, zoals kermissen, de oprichting van een fanfare enzoverder. Gaandeweg geraakten brouwers overtuigd van het positieve effect van reclame zoals logo's, merken en een aantrekkelijke verpakking. Het Duitse lage gistingsbier speelde hierin een rol, maar ook de populariteit van de Engelse biersoort. Zoals reeds vermeld, dronk de rijkere consument vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw liever het 'nieuwe' Duitse bier. Vanaf de jaren 1920 konden meer mensen het zich permitteren omdat de levensstandaard steeg. Het motiveerde brouwers om een eigen pils op de markt te brengen. De productie van Duits bier vereiste echter investeringen in koelsystemen, transport, bottelmachines, laboratoria, enzoverder. Om die investeringen te laten opbrengen, moesten brouwers meer produceren en de verkoop opdrijven. De vergroting van de productiecapaciteit betekende dat brouwers hun marktaandeel moesten

Etiket van het bier Dik-Kop van brouwerij De Biertoren uit Kampenhout (Maurice Mattheus)

Prentbriefkaart van een reclamestoet in Leuven in de jaren 1920 (Académie royale de Belgique, Brussel)

verhogen waardoor ze met elkaar in concurrentie traden. Reclame en beeldvorming namen daardoor aan belang toe, ook bij brouwerijen van hoge gistingsbieren.

Het *Kleine Brouwersblad* berichtte regelmatig over reclamestrategieën. Zo bleek de *Cart Horse Parades* een populaire manier om de aandacht te trekken in de periode voor de Eerste Wereldoorlog. Tijdens deze parades reden deelnemers rond in opgetuigde bierkarren, getrokken door paarden en deden ze hun best om zo goed mogelijk voor de dag te komen. In 1904 publiceerde *Het Kleine Brouwersblad* lovende kritieken over de manier waarop de brouwerij Van Roost reclame maakte voor haar bier Jack-Op. Het grote voorbeeld voor de Belgische brouwers was ongetwijfeld de aanpak van de Engelse bierhandelaars. Die werd omschreven als *à l'americaine*, een synoniem voor een uitgekiend en breed reclameoffensief. Dat ging van de uitstraling van het transport, de architectuur van de brouwerij, affiches, prentbriefkaarten, meubilair, bierglazen, speelkaarten tot de asbak en lucifers. De kosten waren aanzienlijk, maar volgens Engelse bierhandelaars noodzakelijk.[11] Alles moest een identiteit, een imago van de brouwerij uitdragen. De brouwerij Caulier gebruikte als eerste een uitgekiende marketingstrategie voor haar bier Perle 28. Onder meer cartoons in Le Soir en De Standaard en muurschilderingen moesten de consument overtuigen. Met succes want het werd een van de populairste bieren uit het interbellum.

Merken waren ook belangrijk. Terwijl bieren traditioneel werden geduid via de plaats van herkomst en/of de kleur kregen ze nu welluidende namen waarvan het bekendste vandaag nog steeds bekend is, namelijk Stella. Het is de naam die de Leuvense brouwerij Artois in 1926 aan haar kerstbier gaf en waarin de helderheid van het bier resoneert. Want de consument prefereerde nu de helderheid van het lage gistingsbier boven de troebele oude dranken.

11 A. Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt*, 83, 84,46; P. Van Der Hallen, *Concentration in the Belgian brewing industry and the Breakthrough of Lager in interwar years* (Leuven 2007) 23-24.

De kleine brouwerijen konden nog relatief lange tijd concurreren met de grotere bedrijven dankzij hun cafénetwerk dat de afzet verzekerde. Door de crisis van de jaren 1930 werd het echter heel wat moelijker om stand te houden. Wie niet kon volgen met investeren, verliet de markt, fusioneerde, werd overgenomen of ging verder als bierhandelaar van andere biermerken. Deze dynamiek zette een consolidatiebeweging in gang die langzaam maar zeker een einde maakte aan de typisch gefragmenteerde structuur van de Belgische brouwnijverheid.[12]

12 A. Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt*, 69; P. Van Der Hallen, *Industrial dynamics in the food industry,* 286.

Beeldvorming en propaganda

In het imago van bier en brouwerijen speelden beelden een steeds belangrijkere rol. In die beeldvorming werd de kwaliteit van het product vertaald door referenties aan authenticiteit, kwaliteit, viriliteit, nationalisme en jeugd. Maar brouwers verkochten vooral plezier en een mooi voorbeeld van dat imago is de brouwer François Van Haelen uit Beersel (de 'Put van Calevoet'), de personificatie van het vrolijke karakter van bier. Hij had een nauwe band met een groep kunstenaars, ook wel de Brabantse Fauvisten genoemd. Zij kwamen wekelijks samen, dronken overvloedig bier en deden geregeld uitstappen. De kunstenaar Edgard Tytgat, een van de vrienden, inspireerde zich op die bijeenkomsten voor zijn tekening over de geschiedenis van de faro en lambik. Daarbij bracht hij een ode aan zijn kameraden en stak hij tegelijkertijd de draak met de moraal van de anti-alcoholbonden. Want lang niet iedereen nam die verenigingen even serieus. Bovendien was het café voor hen een oord van plezier in plaats van verderf. Mensen kwamen er samen om te drinken, te praten, de krant te lezen en plezier te beleven. Spel speelde een belangrijke rol in het café waar klanten de verschillende volksspelen konden uitoefenen, zo getuigde ook de vriendengroep rond de schrijver Herman Teirlinck. Vanaf 1935 kwam hij in Beersel geregeld samen met vrienden in café de Drie Fonteinen om geuze te drinken en te spelen. Ze noemden zichzelf de Mijolclub, naar het gelijknamige volksspel.[13]

13 *Ibidem.*

Brouwers deden in deze periode hard hun best om niet geassocieerd te worden met het imago van ongezonde drank

Een ander belangrijk imago bij bieren was dat van een gezond product, een ontwikkeling die we mogen kaderen in een context van een verhoogd bewustzijn omtrent gezonde voedingswaren. Aangewakkerd door de reputatieschade van het laatste kwart van de negentiende eeuw toen wetenschappers meer inzicht in bier kregen, gingen brouwers hun kennis en methodes verwetenschappelijken dankzij het brouwonderwijs. Vanaf het einde van de eeuw kwam er een voedselregulering op gang. In 1894 verschenen er reglementen voor bier en gist en brouwers kregen reglementen opgelegd inzake voedselveiligheid. De kwaliteit van de bieren verbeterde en dat zetten brouwers in de verf. Moeders en kinderen prijkten op afbeeldingen en prezen bieren aan.[14] Brouwers deden in deze periode hard hun best om niet geassocieerd te worden met het imago van ongezonde drank. Niet onbegrijpelijk in een tijd die eveneens bekend stond om het heersend anti-alcoholklimaat. Tegen het einde van de negentiende

14 A. Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt*, 69, 89, 112, 103; P. Van Der Hallen, *Industrial dynamics*, 250, 286.

Foto van het personeel van brouwerij Van Haelen uit Beersel, 1914 (Heemkundig Genootschap 'van Witthem', Beersel)

eeuw veranderde namelijk beeldvorming over drinken drastisch onder invloed van een voortschrijdende medicalisering van de samenleving en de opkomst van anti-alcoholbonden. Die voerden in die tijd stevig actie tegen het drinken.

De matigingsbeweging kwam tot een hoogtepunt voor de Eerste Wereldoorlog en het ontwikkelde een heel arsenaal aan propagandamateriaal waaronder de ledenbladen. Voorbeelden daarvan zijn *Het Volksgeluk/Le Bien Social*, *De Morgenstern* (jeugdbonden), *Action Sociale. Organe de l'Union des Femmes belges contre l'Alcoolisme*. Via verhalen en berichtgeving droegen de matigingsbonden de juiste en foute waarden over aan de leden.[15] Een goed imago en reputatie was belangrijk in de burgerlijke cultuur van de belle époque. Morele waarden zoals soberheid, voorspoed en een gelukkig gezin met een hardwerkende man en een zorgende moeder werden uitgedragen. Door propaganda ontwikkelden er zich geijkte beelden over drinken en dronkaards. Op die manier creëerden de bonden een eigen taal die erop gericht was om de eigen burgerlijke waarden in de verf te zetten en de afwijkingen te veroordelen. Ook wie niet kon lezen, bereikte men via almanakken, postkaarten, toneelstukken en liederen. In de propaganda draaide het vooral om de arbeider en de landbouwer. De goede, nuchtere en hardwerkende man stond tegenover de dronken,

15 A. Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt*, 101-103.

revolutionaire versie die met zijn drankprobleem zichzelf en zijn gezin de armoede in hielp. Overmatig drankgebruik belemmerde de dronkaard ook te investeren in zijn eigen woonst, een ander ideaal van de burgerlijke samenleving. Via propaganda zoals liederen werden deze beelden uitgedragen. In Halle bijvoorbeeld leerden kinderen op school het liedje *Den Dronkaard* aan. In de eerste strofen klonken meteen de trieste gevolgen van de vader die aan de drank geraakte: 'Ik ben als arm kind geboren/ Mijn vader was eenen dronkaart,/mijne moeder heb ik jong verloren/zoo dwaalde ik langs de straat/'.[16]

16 A. Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt*, 108.

Overmatig drankgebruik belemmerde de dronkaard ook te investeren in zijn eigen woonst, een ander ideaal van de burgerlijke samenleving

De grote boosdoener was zonder enige twijfel jenever, maar in 1901 ontstond toch consternatie in de brouwerskringen toen een artikel in het ledenblad van de *Ligue Patriotique contre l'alcoolisme* bier als medeoorzaak beschouwde van het alcoholisme. *Het Klein Brouwersblad* berichtte over het protest dat hierover werd aangetekend omdat de brouwers schrik hadden voor imagoschade.[17] Toch werd bier over het algemeen als een 'gezond' alternatief voor jenever beschouwd. Wie wel schade ondervond, waren de uitbaters van cafés. Volgens de anti-alcoholbonden geraakte de dronkaard in deze oorden van verderf aan zijn drank en bekokstoofden socialisten en anarchisten de omverwerping van de burgerlijke staat. De caféuitbaters werden afgebeeld als arrogante en geldbeluste figuren. Deze beroepsgroep leidde in deze periode zonder twijfel ernstige reputatieschade. Het is niet verwonderlijk dat de negatieve propaganda kwaad bloed zette bij caféuitbaters. In hun ogen waren ze hardwerkende ondernemers en de strengere reglementering betekende zoveel als broodroof. Tegen het einde van de negentiende eeuw verenigden herbergiers zich dan ook in belangenorganisaties. Dat waren andere verenigingen dan die van Association van de brouwers. De verenigingen specifiek voor herbergiers zagen vooral het licht vanaf 1889, na de introductie van het vergunningsrecht. De organisaties publiceerden ledenbladen met daarin hun standpunten.[18] Zo was *La Défense* (1893) de spreekbuis van de Brusselse herbergiers en drankslijters. In het blad stond te lezen dat '*te lang reeds, worden wij, deftige drankverkoopers, uitgescholden als openbare menschenvergiftigers, en behandeld, erger als het grootste uitschot der samenleving!*' In 1904 werd de *Fédération nationale de l'industrie des hôtel-restaurant et cafés de Belgique* opgericht. Haar blad *Journal des Hoteliers et Cafetiers de Belgique* publiceerde artikels over de sector, verslagen van vergaderingen, vacatures, enzoverder. In 1922 verenigde deze federatie bonden uit Antwerpen, Blankenberge, Brussel, Charleroi, Gent, Luik, Leuven, Namen, Oostende en Spa. Strikt lokale ledenbladen kwamen minder voor, maar in Roeselare was dat toch het geval met het blad *Duw Maar*. Deze lokale afdeling van de Nationale Herbergiersbond van België verscheen in 1911.

17 H. Van Royen, 'Tussen persoonlijk en algemeen belang', 963-964.

18 R. Ankaert, 'Les cafetiers-cabaretiers à Bruxelles au 19e siècle', in: 'Services compris. Hôtels, Restaurants, Cafés' *Les Cahiers de la Fonderie*, (1995) 13.

Het blad voerde campagne tegen het vergunningsrecht, maar het bekritiseerde ook de lokale taksen op cafés en berichtte over plaatselijke evenementen.[19]

Cafés en bier als deel van de lokale cultuur

Ondanks deze kritiek kende België aan het begin van de twintigste eeuw een rijke cafécultuur. Onderaan de ladder stonden de handelszaken die zich nauwelijks onderscheidden van woningen en waar de woonkamer als gelagzaal dienst deed. Hoger op de ladder stond het *grand café* dat in steden als Brussel en Leuven voorkwam. De bediening in chique cafés gebeurde door garçons en serveersters die trouwens ook eigen syndicaten en vakbladen hadden.[20] De eigenaars van heel wat cafés waren vaak brouwers. Kleine volkscafés of cabarets werden daarentegen uitgebaat door arbeiders, kleine handelaars, ambachtslui, gepensioneerden of weduwen.[21] Café houden betekende toen voor veel mensen een extra inkomst. De getuigenis van de drankbestrijder Camiel Libbrecht uit 1917 liegt er niet om: '*Ik bewoon in de Limburgse kempen een dorp van omstreeks 1300 inwoners. De burgemeester is herbergier, de gemeentesecretaris is herbergier en zo ook de eerste schepen, de tweede dienstdoende schepen, bijna al*

Foto van de veloclub Beersel, omstreeks de jaren 1930 (Heemkundig Genootschap 'van Witthem', Beersel)

de gemeenteraadsleden, de voorzitter van het armbestuur, de gemeenteontvanger, de veldwachter. De voorzitter van de kerkfabriek is geen herbergier maar zijn zoon is brouwer. Al deze menschen houden geene herberg onder hun eigen naam; de eene verkoopt drank onder de naam zijner dochter, een andere onder den naam eener oude tante, een andere nog onder den naam van zijn schoonvader [...]'.[22]

In de periode 1880-1940 speelden brouwers en caféuitbaters een belangrijk onderdeel in het dagelijks leven van een dorp, gemeente en stad. Brouwers zorgden niet alleen voor werkgelegenheid, ze waren ook nauw verwerven in het lokale sociale en culturele netwerk, niet zelden als de oprichters van

19 R. Ankaert, 'Les cabaretiers-cafetiers à la fin du XIXe siècle', in: G. Kurgan – van Hentenryk, S. Jaumain (red.), *Aux frontières des classes moyennes. La petite bourgeoisie belge avant 1914* (Bruxelles 1992) 51-52 ; A. Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt*, 106

20 A. Tollet, *Samen aan tafel. 100 jaar ABVV Horval* (Gent 2008) 129-162; P. Van Den Eeckhout, 'The history of labour and labour relations in hotels and restaurants in Western Europe and the United States in the 19th and 20th centuries: an introduction', *Food & History*, 11:2 (2013).

21 A. Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt*, 81.

22 L. Vandeweyer. 'Een uit te roeien kwaad! Camiel Libbrecht over de herbergen in het Limburg van 1917', *Limburg*, LXXV (1996) 8-13.

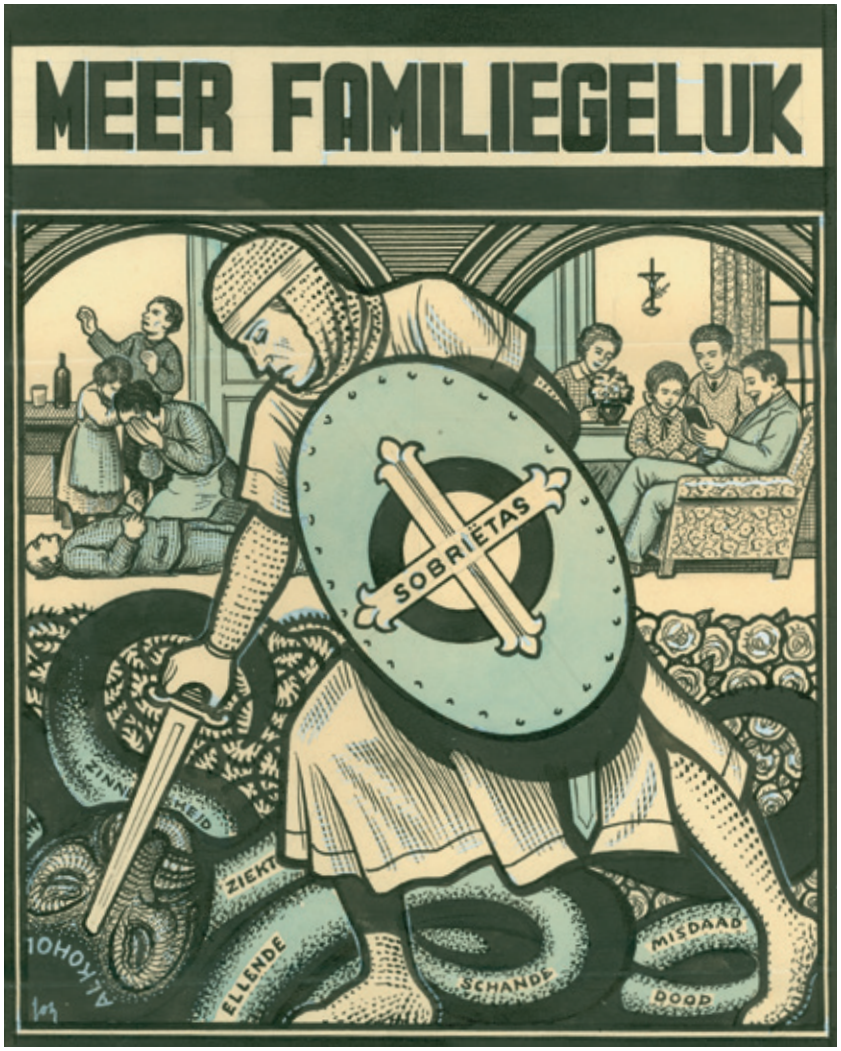

Propagandatekening van de Federatie van Rooms-Katholieke Matigheids- en Onthoudersverenigingen, jaren 1930 (KADOC-KU Leuven)

een fanfare of schuttersgilde. Ze waren ook politiek actief. Vanaf 1886 democratiseerde de Belgische samenleving onder invloed van de ontwikkeling van een politiek bewustzijn bij het brede publiek. Dat kwam door de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht (1919). De Liberale Partij (1846), de Katholiek Partij (1884) en de Belgische Werkliedenpartij (1885) probeerden vanaf dan via goed uitgebouwde netwerken de kiezers te beïnvloeden. Brouwers zetelden in gemeenteraden, bekleedden posities als burgemeester of parlementslid. Het waren niet zelden mannen van aanzien en invloed.[23] Hun impact reikte ver en dat bleek uit de politieke connotatie die sommige bieren in deze periode kregen. Want het bier dat je dronk, zei in die tijd op welke partij je stemde. Dat dit niet altijd zonder conflicten ging, getuigt het voorbeeld uit Rotselaar waar sinds het einde van de negentiende eeuw de liberalen en de katholieken tegenover elkaar stonden. Het conflict werd veruitwendigd door twee rivaliserende fanfares, de liberale Sint-Cecilia en de katholieke Ware Vrienden. De groepen stonden bekend als de Sussen en de Geuzen. Het ging zover dat de Geuzen het bier van de Sussen, dat geleverd werd door de brouwerij De Toren, niet dronken. Ze verkozen Jack-Op, het bier van brouwerij De Palmboom uit Werchter.[24]

23 A. Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt*, 74.

24 A. Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt*, 94.

Reclame voor stoombrouwerij De Palmboom uit Werchter, omstreeks 1900 (KADOC-KU Leuven)

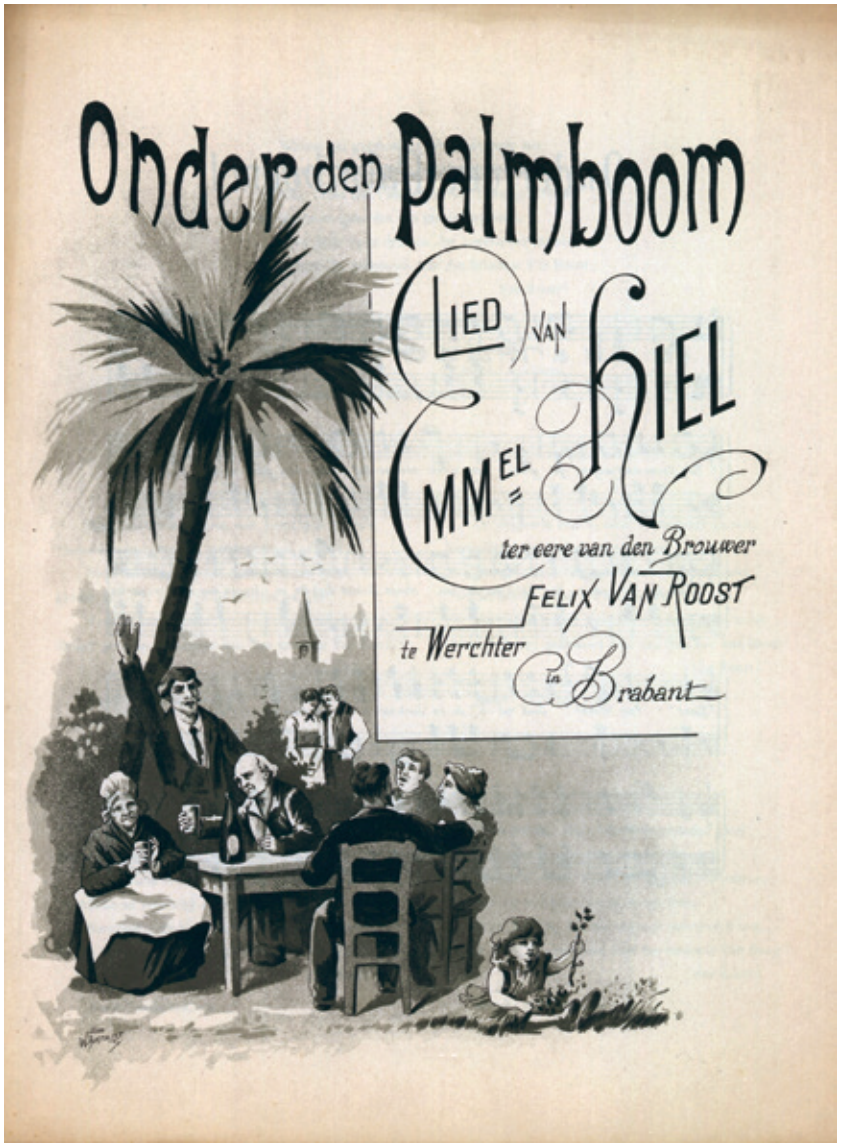

Partituur van het lied 'Onder den Palmboom' ter ere van de brouwer Felix Van Roost uit Werchter, einde 19e eeuw (KADOC KU Leuven).

Referenties aan het sociale karakter van bier en cafés werden afgebeeld op prentbriefkaarten, een product van het opkomend toerisme in de periode 1890-1914. In deze tijd beleefde de prentbriefkaart hoogdagen als communicatiemiddel. Een bekende producent was de uitgeverij Nels en vanaf 1898 legden de broers Paul en Edouard landschappen, steden, dorpen, industrieën en feesten uit heel België vast. De foto op de kaart vertelde iets over de verbeelding van een locatie. De afzender koos ze omdat ze voor hem de 'juiste' afbeelding van een cultuur of volk weergaf. Bijgevolg leert de bron ons vandaag welke onderwerpen – plaatsen zoals cafés – als een relevante illustratie van een lokale of regionale traditie of identiteit werden gepercipieerd. Omdat de prentbriefkaarten in eerste instantie bedoeld waren voor toeristen, geven ze vooral inzicht in de toeristische beeldvorming uit die tijd.

Onder invloed van de Vlaamse Toeristen Bond (1922) nam de aandacht voor de Vlaamse cultuur toen ook toe. Vakantie in eigen land werd gestimuleerd, net als de aandacht voor de tradities en het verleden. Volgens Jozef Van

Overstraeten, de ondervoorzitter van de bond, moest de Vlaming zijn streek leren kennen en waarderen. Brouwerijen, bier en cafés behoorden tot die tradities zoals bleek uit het volkskundig tijdschrift *Eigen Schoon en de Brabander.* In 1929 publiceerde het een uitvoerige bijdrage over oude Brusselse brouwerijen. In hetzelfde tijdschrift verscheen in 1934 een artikel over herbergen en brouwerijen uit Alsemberg. De auteur bracht daarin hulde aan de oude uithangborden die verdwenen uit het straatbeeld, ingeruild voor reclame van brouwerijen. Met die uithangborden ging volgens hem het typische karakter van het dorp verloren. Daarmee verdween volgens hem ook een groot deel van de aantrekkelijkheid voor de folklorist en de toerist: '*Immers, wat dezen aantrekt is juist dat frissche oorspronkelijke. Ze verafschuwen alles wat vulgair is, al wat onnatuurlijk is en in serie schijnt gefabriceerd te zijn.*' De industrialisering van de brouwnijverheid trok langzaam zijn sporen in het Vlaams-Brabantse landschap en dat stimuleerde een verlangen naar het verleden.[25]

25 A.Tollet, *Vlaams-Brabant drinkt*, 94, 96, 101.

Prentbriefkaart van het chique café-restaurant Trois Suisses in Brussel omstreeks 1900 (Annelies Tollet)

Conclusie
Dat we vandaag de dag positieve herinneringen koesteren aan het bierverleden is begrijpelijk, omdat het een grote rol speelde in het dagelijks leven. Brouwers, cafés, bier en samen drinken, lopen doorheen familie- en dorpsgeschiedenissen. Dat veranderde na de Tweede Wereldoorlog toen vrijetijdsbesteding veranderde en mensen in het algemeen minder gingen drinken. De consolidatiebeweging van de brouwerijsector zette zich verder met 1970-1980 als crisisjaren. De tweespalt tussen de traditionele brouwers van hoge gistingsbieren en die van lage gistingsbieren bleef, maar de publieke opinie veranderde stilaan. Vanaf de jaren 1960-1970 verscheen een nieuwe generatie bierliefhebbers/brouwers die de traditionele oude bieren en volkscafés opnieuw gingen waarderen. Dit bewustzijn ontstond al tijdens het interbellum met de opkomst van heemkunde en toerisme. De afbraak van brouwerijen en de (her)waardering van traditionele bieren heeft met andere woorden een dynamische tegenbeweging in gang gezet die tot vandaag verder duurt.

Zelf aan de slag!

Op lokaal vlak biedt de geschiedenis van bier maar ook die van jenever nog heel wat mogelijkheden tot onderzoek. Hoe zit het met de geschiedenis van de lokale brouwerijen in jouw gemeente? Hoe hebben zij al dan niet stand gehouden in het kader van de in dit artikel geschetste evolutie? Hoe was de evolutie in verband met het herbergbestand en de lokale bierconsumptie? Er zijn nog heel wat vragen die kunnen worden gesteld. Zeker de geschiedenis van de matigingsbewegingen is nog onderbelicht.

Logischerwijze ga je eerst op zoek naar het bestaan van brouwerijen (of stokerijen) in jouw regio. Die zoektocht is niet altijd eenvoudig als er nog geen onderzoek werd verricht. Inventarissen zoals *De verdwenen brouwerijen van België* (2012) van A. Calderon zijn nuttig om een eerste idee te krijgen. Bedrijfsarchieven van brouwerijen bestaan vaak niet meer en dus zijn andere bronnen aangewezen. Praktische tips hiervoor krijg je in het artikel 'Onderzoek naar het lokale brouwerijverleden, negentiende-twintigste eeuw' van Danny Lamarcq in *Heemspiegel* (1996). Een interessant archief is bijvoorbeeld dat van de Raad van Vlaanderen. Het artikel van Luc Vandeweyer 'Een uit te roeien kwaad! Camiel Libbrecht over de herbergen in het Limburg van 1917' in het tijdschrift *Limburg* (1996) is daarop gebaseerd.

Een ander nuttige bron zijn de oorlogsschadedossiers van de Tweede Wereldoorlog in het Rijksarchief. In 1947 maakte de wet op oorlogsschadevergoedingen aan privégoederen het mogelijk om geleden schade terug te vorderen. Honderdduizenden dossiers werden ingediend waaronder heel wat bedrijven. Daarin zitten onder meer de verklaringen en expertiserapporten die door de eigenaars werden overgemaakt, soms aangevuld met fotoalbums. De rapporten leveren doorgaans een erg volledige beschrijving van de gebouwen, productie-eenheden, het gereedschap, de ruwe grondstoffen voor het productieproces en de afgewerkte producten. Hierdoor krijg je met andere woorden een gedetailleerd beeld van een brouwerij. Ook het archief van de Accijnzen en Douane in het Rijksarchief is zeer aan te raden. Daarin vind je de aanvragen van brouwerijen en stokerijen om te starten met de uitbating van het bedrijf, wijzingen in het productieproces, enzoverder.

In het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, ook in het Rijksarchief, zit dan weer documentatie over de anti-alcoholbeweging. Een voorbeeld van zo een bron is een enquête uit 1899 die de matigingsbewegingen in de provincie Brabant in kaart bracht. In het archief zit ook heel wat propagandamateriaal. Raadpleeg ook de bibliotheek van het Vlaams expertisecentrum Alcohol en andere Drugs (VAD). Ze bezit het blad *Het Volksgeluk. Geïllustreerd maandblad tegen Alcoolism* (1889-1914).
De (bijna) volledige reeks van het brouwersblad *Le Petit Journal du Brasseur* staat in de centrale bibliotheek van KULeuven en in de Koninklijke Bibliotheek. Verschillende historici hebben al dankbaar gebruik gemaakt van deze bron voor hun onderzoek zoals F. Becuwe voor zijn werk *Tel orge, tel malt. Klein- en grootmouterijen in Vlaanderen (ca. 1850-ca.1950*). Vakbladen van herbergiersbonden zijn eveneens te vinden in KU Leuven. Met enige kans vind je er ook in het lokaal gemeente- of stadsarchief.

Beknopte bibliografie

De publicatie *Vlaams-Brabant drinkt. Bier- en jenevercultuur sinds 1800* (2015) van A. Tollet is een handige introductie op tweehonderd jaar bier- en jenevercultuur. Nog ruimer is de *Geschiedenis van de dorst. Twintig eeuwen drinken in de Lage Landen* (2007) van R. Van Uytven.
Een introductie van de geschiedenis van jenever en de anti-alcoholbeweging lees je in *Jenever in de Lage Landen* (1996) en *Alcohol tijdens de negentiende eeuw. Biotechnologie in volle evolutie* (2012) van E. Van Schoonenberghe. *Tersluiks. Alcoholsmokkel en sluikstokerij in de Lage Landen* (2012), een publicatie in het kader van de gelijknamige rondreizende expo (2012-2014) van het Jenevermuseum Hasselt, geeft een impressie van de geschiedenis van de illegale alcohol-productie in grensgebieden. Er zijn ook de thesissen van Y. Chrispeels, *De strijd tegen het drankmisbruik in België, eind 19e-begin 20e eeuw* (KULeuven, 1982), N. Lockkamper, *Situatieschets van de anti-alcoholische beweging in het laatste kwart van de 19e eeuw en het begin van de 20e eeuw* (VUB, 1994) en J. Debrauwere, *Het beeld van alcohol. Een historische discoursanalyse van de antialcoholcampagnes tussen 1879 en 1919* (VUB, 2007). Of lees *Narratives of Drunkenness. Perspectives in Economic and Social History* (2013) van A. Vleugels.
Voor degelijk onderzoek naar cafés lees het hoofdstuk 'Les cabaretiers-cafetiers à la fin du XIXe siècle' uit *Aux frontières des classes moyennes. La petite bourgeoisie belge avant 1914* (1992) van G. Kurgan – van Hentenryk en S. Jaumain. Hans Vandervoorde schrijft eveneens over cafés. Interessant is het hoofdstuk '*Met Conscience op Café*' in *De Grote Onleesbare: Hendrik Conscience herdacht (2016)* onder redactie van Kris Humbeeck.
Alcohol: a Social and Cultural History (2006) van P. Holt biedt een internationale blik op de geschiedenis van alcohol net als *Drinking Cultures. Alcohol and Identity* (2005) van T.M. Wilson. Wil je graag meer weten over voedingsgeschiedenis in het algemeen lees dan *Writing Food History: a Global Perspective* (2013) en *Food, Drink and Identity: Cooking, Eating and Drinking in Europe since the Middle Ages* (2001) onder redactie van Peter Scholliers. Het tijdschrift *Food & History* publiceert ook geregeld artikels over drank.

Online vind je eveneens heel wat informatie. Op www.erfgoedplus.be/thema/vlaams-brabant-drinkt staat onderaan een literatuurlijst van artikels en publicaties rond biercultuur die te vinden zijn in het Documentatiecentrum Vlaams-Brabant in Leuven. Je vindt er ook de link naar de virtuele collectie van het Vlaams-Brabantse bier- en jenevererfgoed. De website www.etwie.be biedt een overzicht van Vlaamse specialisten inzake industrieel en bedrijfserfgoed. Je vindt er beknopte bibliografieën over thema's zoals bier. Check ook de website van het Centrum voor Agrarische Geschiedenis: hetvirtueleland.be omvat literatuurlijsten, archievenoverzichten en digitale collecties zoals die van het museum van de Belgische Brouwers.

Biografie

Annelies Tollet is historicus en voor het project 'Vlaams-Brabant drinkt' was ze verbonden aan KADOC-KULeuven. Dit project was een opdracht van de Provincie Vlaams-Brabant en een samenwerking van KADOC-KULeuven, Amsab-ISG, ADVN en het Liberaal Archief. Annelies schreef ook al over de geschiedenis van sociale huisvesting en de syndicale geschiedenis van voedingsarbeiders en horecapersoneel als medewerker van Amsab-ISG. Momenteel werkt ze voor de Erfgoedcel Brussel van de Vlaamse Gemeenschapscommissie.